

praefatio). Govori se ukratko i o nanosima iz gornjovisokonjemačkog, hebrejskog, turskotatarskog i arapskog.

Udžbenik mora biti prije svega usustavljivanje dostignutih spoznaja. Uz niz već spomenutih vrлина ove knjige jednu valja posebno naglasiti: autor disciplinirano vodi računa o tome da piše udžbenik i ne razbacuje se svojim zasigurno velikim znanjem. S druge strane, mada se nužno naslanja na udžbeničku tradiciju, to nije udžbenik pisan tako da se kompiliranjem dosadašnjih dobije još jedan. Kroz cijeli udžbenik prepoznatljiva je autorova osobnost, osjeća se snaga lingvista kojemu ne nedostaje ni znanja ni iskustva. Nastao je tako udžbenik na razini izvrsne češke tradicije proučavanja i poučavanja staroslavenskog jezika.

Stjepan Damjanović

STJEPAN DAMJANOVIĆ, Tragom jezika hrvatskih glagoljaša. Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva br. 15, Zagreb 1984, 192 str.

1. Tema ove knjige je interferiranje hrvatskih dijalekata i općeslavenskog književnog jezika (OKJ) u hrvatskoglagoljskim neliturgijskim zbornicima 15. st. Knjiga je podijeljena na četiri dijela. Iz prvog dijela (*Polazišta*) koji se sastoji od šest poglavlja izdvajamo treće (*Jezik hrvatske knjige u 15. stoljeću*) i šesto poglavlje (*Interferiranje*).

Petnaesto je stoljeće u povijesti hrvatskoga jezika i književnosti posebno značajno. To je zlatno doba hrvatske latinističke književnosti i hrvatske redakcije OKJ. To je ujedno i doba kada započinje i čakavsko-kajkavska glagoljaška književnost. Dakle, uočljivo je supostojanje latinskoga i slavenskih idioma. Latinski opslužuje sve potrebe koje književni jezik u to doba mora opsluživati. On je i jezik liturgije i jezik književnosti i jezik prava. Zanimljivo je kako su taj posao podijelili slavenski idiomi. OKJ hrvatskoga tipa služio je isključivo kao jezik liturgije. Kao jezik književnosti, uz latinski, služio je i čakavsko-crkvenoslavenski amalgam, a dijelom i čakavski. Jezik pravnih spisa od najstarijih je vremena čisti čakavski. Raspodjela funkcija među različitim idiomima prikazana je u tablici na str. 21. Iz tablice se vidi da u svim sferama pisanje riječi potencijalno supostoje dva kandidata (jedan je uvijek latinski). Jezična je raznolikost uvećana i uporabom triju pisama: glagoljice, ćirilice i latinice.

U šestom poglavlju govori se o *miješanju jezika* (jezičnim kontaktima), o *miješanim jezicima*, *dvojezičnosti* i *interferenciji*. Interferencija se shvaća u najširem smislu, kao lingvističko preklapanje u kojem se dva sustava koriste simultano za

jedan element. Hrvatskoglagoljski zbornici 15. st. nesumnjivo se mogu nazvati miješanima. U njima supostoje tri književnojezične varijante: a) OKJ hrvatskoga tipa, b) prijelazni, hibridni tip jezika (čakavsko–crkvenoslavenski amalgam) i c) narodni jezik (čakavski ili čakavsko–kajkavski). Međutim, dvojezičnost u njima nije prirodna (spontana). Pisci ne miješaju sustave zato što drukčije ne znaju. Oni to rade namjerno, želeći postići veću stilsku diferenciranost. U tim se zbornicima miješa jedan čvrsto normirani jezik (OKJ) s dvama »živim« dijalektima koji predstavljaju ukupnost elemenata različitog podrijetla, pa je stoga često teško odrediti kojem od sustava pripada određeni element. Posebno je teško razdvojiti staroslavenske i čakavske elemente.

2.1. Drugi, središnji dio knjige (*Čakavsko–staroslavensko interferiranje*) sastoji se također od šest poglavlja. Prvo je *Napomene o grafiji*. Problemima grafije hrvatskoglagoljskih tekstova posvećeno je dosad mnogo studija, ali autor s pravom prihvaća mišljenje E. Hercigonje da još uvijek nedostaje jedna sustavna i suvremeno koncipirana interpretacija grafije. Do 15. st. mnoge su grafijske neodređenosti u hrvatskih glagoljaša razriješene. Ipak, ostalo je još dosta problema. Razmotreni su slijedeći: A) *nesređenost grafije za jerove*. Za jerove se koriste dva znaka: štapić i apostrof. Autor ne prihvaća tvrdnju J. Hamma da se u 13. st. apostrof najčešće pisao tamo gdje se poluglas nije izgovarao, a štapić tamo gdje se izgovarao. Na str. 44. piše: »Mislim da se toj Hammovoj tvrdnji suprotstavlja ova činjenica: »jerovi« na kraju riječi nisu bili u jakom položaju, a upravo se tu, uzevši glagoljaški korpus u cjelini, »jer« najupornije čuva i tu on i izrazito prevladava nad apostrofom.« Čini se da autor zapostavlja činjenicu da Hamm govori o 13. st., a on o stanju koje je tipično za 15. st. kad »jer« više nema glasovnu vrijednost i kada je upotreba štapića mehanička (označava granicu riječi). Da je Hammova tvrdnja točna, potvrđuju (jače od brevijara Vida Omišljanina koji navodi autor) *Prvi vrbnički brevijar* i *Četvrti vaticanski misal* kod kojih je tendencija upravo takva da se štapić stavlja tamo gdje se poluglas izgovarao, a apostrof tamo gdje se izgubio. U tim je kodeksima apostrof na kraju riječi mnogo češći od štapića. Situacija je slična i u fragmentima iz 13. st. Upotreba apostrofa u 15. st. šarolika je i nedosljedna. Autor kao zakonitost uočava da se apostrof unutar riječi javlja na granicama morfema i u suglasničkim skupinama gdje je jedan član sonant ili palatal. Pisanje »jerova« uz slogotvorne *r* i *l* također je nedosljedno. Tu se javljaju i apostrof i štapić, a najčešće nema ništa. Problem je i alternacija znakova za poluglas i *i* u skupini *C+*b*+*j*+*V**. Pitanje je označava li tu *ɔ* nekakvo nenapeto *i* ili je samo znak za *j*. B) *Bilježenje glasa j nedosljedno je*. U hrvatskoglagoljskim tekstovima, za razliku od kanonskih staroslavenskih tekstova, postoji poseban znak za *j* (đerv). Đervom se označava *j* bez obzira na podrijetlo. Ipak, protetsko i intervokalno *j* ne označava se uvijek đervom tako da se javljaju dva na-

čina pisanja. Ništa se, međutim, ne govori o bilježenju glasa *j* slovom **Ѣ**. Autor smatra da je nepisanje đerava odraz staroslavenske tradicije, a pisanje đerava novost uvjetovana čakavskom govornom situacijom. Đerv se javlja i na mjestu stsl. skupine *žd*, tj. na mjestu praslavenskog *dj, gdje također predstavlja čakavski refleks. C) *Problem palatalnih i palataliziranih suglasnika*. Ovdje je posebno zanimljivo nedosljedno bilježenje i status glasova *lj* i *nj*. D) *Grafem »šta«* do tog vremena u hrvatskoglagoljskim tekstovima fiksira i *ć* i *šć* i *št*, a od tada se za *šć* i *št* koriste **Ш** **Ѣ** i **ШШ**. E) *Bilježenje glasovnih promjena u suglasničkim skupinama* nije dosljedno. Očito je da su pisari ovdje bili razapeti između dvije težnje: da sačuvaju etimologiju riječi (posebnost prefiksa i korijena) i da zabilježe izgovor.

2.2. Hrvatskoglagoljski tekstovi najbolje su obrađeni na fonološkoj razini, posebno kada je riječ o vokalizmu. Stoga se autor u poglavlju *Samoglasnici* ograničava na one probleme koji su još otvoreni: 1. grafem »jat« se u tekstovima u cjelini relativno dobro čuva. Stanje je, naravno, različito od teksta do teksta. Budući da se jat na mnogim mjestima zamjenjuje sa *i* ili *e*, često je dosad postavljano pitanje njegova izgovora. Autor smatra da je to pitanje krivo postavljeno. Po njemu, treba razlučiti dva pitanja: jedno je što su pisari u svom govoru izgovarali na mjestima gdje u tekstu pišu grafem jat, a drugo je kako su ga u tom tekstu čitali. Za ovo drugo moramo pretpostaviti određena pravila koja su dio ortoepijskog uzusa. Pogrešno je jezik nekog kodeksa izjednačiti s kakvom govornom situacijom. Zatim se bavi podrijetlom ekavizama u zbornicima i utvrđuje da jedan dio ekavizama dolazi iz čakavskih govora, drugi dio iz OKJ (mnogo je više ekavizama u biblijskim tekstovima), a treći iz kajkavštine. 2. Slogotvorno *l* rijetko se zamjenjuje, a zamjene su vrlo raznorodne (*u, ul, lu, ol, li, le, al, φ*). Ni ovdje ne treba zaboraviti da situacija u pisanom tekstu nije podudarna ni s jednom govornom situacijom. Stoga za književne tekstove 15. st. treba pretpostaviti slogotvorne *r* i *l*. Raznolikost zamjena slogotvornog *l* dovodi u sumnju tvrdnju J. Vrane da je u govornom jeziku zamjena *l* > *u* izvršena prije 15. st. 3. U početku je nazal *ǰ* u čakavskom iza palatala davao *a*, kasnije je taj *a* sve više potiskivan od *e*. Dva su tumačenja uzroka tog potiskivanja. Prema prvom (Rešetar, Mladenović i Popović) *e* je došlo iz ikavskih štokavskih govora, a prema drugom (Hercigonja) moglo je doći iz kajkavštine. Ovo je pitanje ostalo otvoreno. 4. Tvrdnja da je vokalizacija jerova vrlo aktivna već u 13. st. i da su hrvatskočakavski sustavi od tog vremena pa sve do 16. st. karakterizirani nesigurnošću provođenja ovog procesa (str. 68) točna je za liturgijske glagoljske tekstove, ali ne vrijedi za govorni starohrvatski. Poznato je da je vokalizacija poluglasova na našem terenu započela u 10. st. i da je do 13. st. sigurno već provedena. (Usporedi G. Y. Shevelov: *A Prehistory of Slavic: The Historical Phonology of Common Slavic*, Columbia University Press, 1965, str. 459). Nesigurnost provođenja ovog procesa u tekstovima, posebno kod prijedloga, nije dokaz da u govoru još postoje poluglasovi. 5. Kod pozicijski uvjeto-

vanih promjena vokala posebna je pažnja posvećena kontrakciji. Dugo se smatralo da je kontrakcija isključiva osobina zapadnoslavenskih jezika. Ona je, međutim, vrlo živa i u istočnoslavenskim i u južnoslavenskim jezicima, pa i u hrvatskoglagoljskim tekstovima 15. st. Materijal iz ovih tekstova potvrđuje Bernštejnovu misao da su uvjeti za kontrakciju nikli u slavenskim jezicima u različitim razdobljima povijesti u vezi s lokalnim procesima. Kontrakcija je u čakavskom i kajkavskom počela ranije nego u štokavskom.

2.3. U poglavlju *Suglasnici* autor se dotiče ovih problema: a) *suglasnička skupina* *žd* koju istraživači uzimaju kao siguran dokaz pripadnosti riječi OKJ u neliturgijskim je tekstovima 15. st. vrlo rijetka. Refleks praslavenskog *dj u tim je kodeksima čakavsko *j*. b) Još uvijek ne znamo posve sigurno kada *grafem* »*šta*« treba realizirati kao *ć*, a kada kao *šć*. c) *Suglasnička skupina* *čr* dosljedno se čuva u svim tekstovima. To pokazuje da do kraja 15. st. nije dolazilo do promjene *čr* > *cr*, jer bi govorna situacija sigurno ostavila barem sporadične tragove u tekstovima. d) *Promjena intervokalnog ž u r* uvjetovana je time da je u nizu *V ž V* drugi samoglasnik *e*. Ta je pojava u tekstovima vrlo česta, osobito kod čestice *že* i u paradigmi glagola *moći*. e) *Suglasnik j ne izaziva više palatalizaciju prethodnog konsonanta*. f) Od palatalizacija najzanimljivija je *druga palatalizacija velara*, jer je u njezinu provođenju najviše kolebanja. U tekstovima se nailazi i na širenje i na sužavanje prvobitnih njezinih granica. g) *Asimilacijske pojave* također su uočljive. Usprkos raznolikosti u grafiji, nije teško utvrditi da se vršila asimilacija po zvučnosti. h) U vezi s asimilacijom autor obrađuje i problem *grafijskih geminata*. Ovo je jedna od rijetkih studija u kojima se taj problem uopće dotiče. i) Česta je i *redukcija glasa h na početku riječi*, posebno u oblicima glagola *hotěti*. Velik broj primjera ove pojave u hrvatskoglagoljskim zbornicima 15. st. pobija tezu A. Belića (1960) da je donja granica te pojave kraj 16. st. j) U svim zbornicima dolazi do *zamjene glasa f glasom p* u riječima stranog podrijetla. k) *Početno i završno s prelazi u velikom broju tuđica u š*. Hadrovics, Skok, Hamm i V. Dukat tumače ovu pojavu mađarskim utjecajem, a E. Hercigonja smatra da su te tuđice mogle ući u tekstove preko venecijanskog izgovora.

2.4. U poglavlju *Imenice* autor razvrstava građu po padežima jer se tako dobiva najcjelovitija slika stanja u tekstovima. Kod svakog padeža navodi sve gramatičke morfeme koji su zabilježeni u tekstovima, a zatim određuje koji su od njih posuđeni iz OKJ, koji su samo čakavski te koji bi mogli pripadati i jednom i drugom sustavu. Nakon iznošenja stanja po padežima, pravi sklonidbene sheme koje su sustavno prikazane u tablici na str. 105. Iz tablice se vidi i to koji se morfemi javljaju često, a koji rijetko. Zaključuje da se utjecaj OKJ u deklinacijskom sustavu zbornika 15. st. očituje u ovom: a) lokativno *-ě* u jednini sva tri roda, b) dativno *-ovi/-evi*. Napominje da su dativni oblici vrlo rijetki u tekstovima. Rjeđi su od njih jedino vokativni

oblici. Kao posebno rijetke ističe upravo dative na *-ovi* i *-evi*. c) morfem $-\phi$ u akuzativu jednine muškog roda za živo. Stari akuzativ za živo biće (koji je jednak nominativu) javlja se sve do 16. st., ali je u zbornicima 15. st. vrlo rijedak. d) instrumentalno *-uju/-uju* u ženskom rodu, e) jednooblični deklinacijski tip, f) oblik *-ove* za nominativ množine muškog roda koji je rjeđi što je spomenik mladi. Čakavski i kajkavski ne poznaju taj morfem, pa se on u svim zbornicima može smatrati posudbom iz OKJ. Nejasan je status morfema *-i* u nominativu množine ženskog roda. Povijesna dijalektologija ne pruža dovoljno podataka iz kojih se može odrediti da li je taj morfem staroslavenski ili je zajednički i OKJ i čakavskomu. Utjecaj OKJ očituje se i u izboru gramatičkih morfema koji su u čakavskome bili arhaični. Sve se ove osobine (osim lokativnog *-ě*) javljaju sporadično i ograničene su na specifične kontekste.

2.5. Poglavlje *Pridjevi i zamjenice* obrađuje: deklinaciju, odnos kratkih i dugih oblika pridjeva i komparaciju pridjeva i priloga. Izdvajamo ove zanimljivosti: prema općeslavenskom *кто*, dolaze u zbornicima oblici *kto* i *gdo*. Uočljiva je tendencija da se uz negaciju veže oblik *gdo*. Relativna upitna zamjenica redovito je u kratkom obliku: *ki*, *ka*, *ko*, *ku*. U korpusu se javljaju i zamjenice *ča* i *čto* i *kai*. Prevladava *ča*, dok je *čto* vezano uz određene kontekste. Hrvatski tekstovi čuvaju samo ostatke kratke promjene pridjeva. U zbornicima 15. st. u predikativnoj funkciji redovito dolaze kratki oblici. Uz zamjenicu *vsaki* obavezno se upotrebljava dugi oblik (u OKJ je uz zamjenicu *vsěkъ* u pravilu kratki oblik pridjeva). Najuočljivija je staroslavenska osobina kod pridjeva i zamjenica upotreba genitivnih morfema *-ago* i *-ego*. Osim nje, u elemente OKJ treba ubrojiti gramatičke morfeme za određeni oblik: *-aě*, *-oe*, *-uju* i *-ie* koji su mnogo rjeđi, te zamjenicu *azъ*. Zanimljiv je kontekst u kojem se javljaju ti elementi kao i funkcija koju imaju. Autor pokazuje da se upotrebom zamjenice *azъ* provodi individualizacija i hijerarhizacija likova. Navedeni gramatički morfemi za određeni oblik koriste se tamo gdje hrvatski sustavi nisu imali elemente za razlikovanje određenosti i neodređenosti (ženski i srednji rod), a općepoznati biblijski kontekst zahtijeva određenost. I oblici *-ago* i *-ego* vezani su za biblijski kontekst. Zanimljivo je da, kadgod se oni pojavljuju, autori Vinodolskog zbornika beziznimno poštuju poredak riječi u kojemu je atribut iza imenice. Ove činjenice pokazuju da autori zbornika ne koriste staroslavenske elemente stihijski, već se njima služe kao stilskim sredstvom za oblikovanje teksta u skladu sa svojim poimanjem dobrog i preciznog izražavanja.

2.6. Poglavlje *Glagoli* obrađuje interferenciju OKJ i čakavskog kod glagola. Što se tiče infinitiva u zbornicima se rijetko susreće otpadanje završnog *-i*. Infinitiv dolazi kao dopuna glagolima (najčešće), sintagmama *glagol + imenica*, pridjevima i participima. Prvobitni je sustav participa narušen. Velika raznolikost u tekstovima upu-

čuje na to da se oni u govornom jeziku nisu često upotrebljavali, jer bi tada raznolikost bila manja. Upotreba participa u tekstovima uvjetovana je tradicijom (upotreba participa važna je osobina OKJ). Posebno je rijedak particip prezenta pasivnog koji možemo smatrati staroslavenizmom. Autor pokazuje da je pogrešna tvrdnja A. Belića da glagoli s tematskim vokalom *-e-* primaju nastavak *-m* (za 1. l. jed. prez.) tek od kraja 15. st., jer je u zbornicima 15. st. taj morfem vrlo čest. U drugim oblicima prezentske paradigme staroslaveniski su nastavci također rijetki, posebno nastavak *-m* za prvo lice množine. Potpuno ga istiskuje morfem *-mo*. Imperativnih je oblika mnogo, ali su kod njih staroslavenizmi vrlo rijetki. U OKJ se aorist tvorio na tri načina, a u hrvatskologoljskim zbornicima 15. st. na dva. Konstrukcije *particip + aorist* i *imperativ + particip* koje su u OKJ vrlo česte zamjenjuju se konstrukcijama sastavljenim od dva aorista. U imperfektu su oblici na *-ěah-* ili *-ěěh-* nesumnjivi staroslavenizmi. Većina je imperfektivnih oblika u zbornicima kontrahirana. Upotreba aorista imperfektivnih i imperfekta perfektivnih glagola je živa i njome se pisci majstorski koriste za postizanje određenih značenjskih nijansi. Autor upozorava da takve oblike ne smijemo smatrati iznimkama ili pogreškama kako su naši slavisti često činili. Tročlana staroslavenška shema za izražavanje futura svedena je u zbornicima na dvočlanu. Prosti futur (jednak prezentu) javlja se sporadično, kao stilski obilježen element, uglavnom u biblijskom kontekstu. To znači da se sigurno radi o staroslavenizmu. Osim njega, staroslavenizmima se mogu smatrati i primjeri poput *budeši se radovati*. Autor zasebno izdvaja dvojину. A. Belić je smatrao da se u prezentu dvojinski oblici čuvaju do kraja 15. st., ponegdje i u 16. st. i da se u aoristu i imperfektu dvojina potpuno izgubila. Međutim u hrvatskologoljskim zbornicima druge polovice 15. st. dvojina uopće nije rijetka i to ne samo kod glagola. Dvojinski oblici javljaju se uglavnom tamo gdje se izravno ili posredno spominje brojka dva. Može se čak reći da je upotreba dvojinskih oblika uz broj dva u jeziku hrvatskologoljske knjige 15. st. norma. Teško je reći u kojoj je mjeri upotreba dvojine rezultat utjecaja OKJ.

3. Treći dio knjige *Kajkavsko naslojavanje* podijeljen je na četiri poglavlja. Prvo govori o rezultatima dosadašnjeg proučavanja kajkavizama. Kajkavske su osobine u glagoljskim tekstovima uočene davno, ali su tvrdnje o njima dugo ostale na margini istraživanja. Na njih su upozoravali tek V. Jagić, M. Valjavac i F. Fancev. Vj. Štefanić je kajkavizme objašnjavao podrijetlom, vežući tekst za teren koji se dodiruje s kajkavskim. Autor takvo objašnjenje smatra nedostatnim. Kao prekretnicu u proučavanju kajkavizama uzima studiju E. Hercigonje *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća* koja je pokazala da početke stvaranja hibridnog književnog jezika u Hrvata treba tražiti u početku 15. st., a ne u drugoj polovici 16. st.

Drugo poglavlje obrađuje kajkavizme na fonetsko-fonološkoj razini. Nesumnjivi je kajkavizam protetsko *v* ispred *u* na početku riječi. Kajkavizam je vjerojatno i pojava prefiksa *s* u leksemima *sopet/spet*, *spametiti* i sl. Kajkavizmima se mogu smatrati i pojednostavljena suglasničkih skupina kao što su: *vl* › *l* (*vlasi* › *lasi*), *tvr* › *tr* (*tvrđ* › *trđ*), *obv* › *ob* (*obvezan* › *obezan*), *stv* › *st* (*stvoren* › *storen*). Nije sigurno može li se kajkavizmom smatrati i disimilacija inicijalnog *mn* u *vn* (*mnog* › *vnog*). Jesu li neke osobine kajkavske, možemo odrediti tek iz konteksta, npr. ekavski refleks jata. Uz izrazite je kajkavizme ekavski refleks mnogo češći nego drugdje, ali je još značajnije da uz njih ne dolazi ikavski refleks. Kajkavizmom možemo smatrati i upotrebu grafema *č* za *ć*.

Nakon fonološke, obrađuju se kajkavizmi na morfološkoj i sintaktičkoj razini. Zbog zatvorenosti morfološke razine, ovdje je lakše izolirati kajkavizme pa je manje »sumnjivih slučajeva« kakvi su npr. formanti *-š-* i *-kš-* za komparativ koje se obično proglašava kajkavizmima. U prezentu kod glagola ima nekoliko nesumnjivih kajkavizama. To su oblici *bum*, *buš*, *bu*, ..., morfem *-me* za 1. lice množine i čuvanje tematskog vokala u 3. licu množine (*želiju*). Kajkavizam je i imperativni element *e* (*vzdignite se*) koji je vrlo rijedak. Kajkavizam je i upotreba nominativa za vokativ, a vjerojatno i instrumentalno *-um*. Kajkavizam bi na sintaktičkom planu mogla biti upotreba futura za prezent kao i upotreba supina koja je ograničena na *Petrisov zbornik* u kojem je najviše kajkavizama.

U zadnjem se poglavlju govori o kajkavizmima na leksičkoj razini. Najznačajniji kajkavizam ovdje je zamjenica *kai*. Ona ima posebno značenje jer njezina jasna pripadnost isključuje spontanu pogrešku i uključuje jasnu svijest onoga tko je upotrebljava. »*kai* signalizira hotimičnost, namjerno unošenje pa ako hoćemo i želju da se gradi književni jezik od svega što je hrvatskom čitatelju i piscu na raspolaganju.« (172. str.) U *Vinodolskom zborniku*, u kojem nema mnogo kajkavizama, sve vrvi od primjera upotrebe zamjenice *kai*. Kao kajkavski utjecaj autor navodi i upotrebu kontaktnih sinonima (termin E. Hercigonje) kao što su: *molim* i *prosim*, *skril* i *shranil* i sl. Kajkavizmima se vjerojatno mogu smatrati i neke riječi stranog podrijetla. Logično je pretpostaviti da su germanizmi i hungarizmi u čakavštinu ulazili preko kajkavštine. Na str. 174–175 naveden je niz primjera koji bi mogli biti kajkavizmi. Ipak, i tu treba biti oprezan, pa autor zaključuje poglavlje konstatacijom da još uvijek (zbog nedovoljnog poznavanja povijesti naših dijalekata) ne znamo što se može smatrati kajkavizmom u 15. st.

4. Na temelju provedene analize autor izvodi dva glavna zaključka: 1. elementa OKJ ima u hrvatskoglagoljskim zbornicima 15. st. manje nego što se pri površnom pregledu čini, 2. hrvatski su glagoljaši i u tom razdoblju poznavali OKJ bolje nego što se obično misli. Kada oni ne pišu u skladu s njegovim normama, onda je to po-

sljedica stava a ne neznanja. Utjecaj OKJ najočitiji je u grafiji. Šarenilo na toj razini pokazuje da su staroslavenski tekstovi bili najvažniji uzor pri gradnji zbornika i da su se glagoljaši mučili kako bi prilagodili glagoljsku grafiju čakavskom fonološkom sustavu. Na fonološkoj je razini elemenata OKJ manje nego se pretpostavljalo i pisalo. Ti su elementi rijetki i javljaju se najčešće u biblijskim kontekstima. Nešto je više staroslavenizama u morfologiji, ali je tu kontekstualna uvjetovanost njihove upotrebe još očitija. Da bi potvrdio i dopunio dobivene rezultate, autor navodi paralelna mjesta iz evanđelja po Luki iz *Zografskog evanđelja* (11. st.), iz *Prvotiska misala* iz 1483. i iz *Kolunićeva zbornika* iz 1486. i pokazuje da su razlike između teksta u *Zografskom evanđelju* i *Prvotisku* manje od razlika između *Prvotiska* i *Kolunićeva zbornika*.

Ova je knjiga vrijedan prilog poznavanju jezika hrvatske glagoljske književnosti 15. st. Mnogim svojim spoznajama ona je i vrijedan doprinos proučavanju povijesti hrvatskih dijalekata, pa će stoga biti korisna i zanimljiva ne samo istraživačima glagoljaške baštine, već i istraživačima povijesti književnoga jezika i povijesne dijalektologije.

Milan Mihaljević